

Dalos Anna

A nyúl éneke avagy Bárdos Lajos és a politikai katolicizmus Magyarországon

Ittész Mihály műjegyzéke szerint valamikor 1944–1945 fordulóján, Budapest ostromakor vetette papírra talán legdrámaibb hangvételű művét Bárdos Lajos, a két vegyeskarra

Dalos Anna (Budapest) zene-történész, az ELKH BTK Zene-tudományi Intézetének tudományos tanácsadója, 20–21. Századi Magyar Zenei Archivumának vezetője.

és ütőkre komponált *A nyúl énekét*.¹ A zeneszerző hetvenötödik születésnapja alkalmából közzölt köszöntőjében Raics István úgy fogalmazott, hogy a kompozícióban megragadott „döbbenetes erejű látomás” megalkotását nagymértékben befolyásolta, hogy a vers költője, Jankovich Ferenc személyében Bárdos rokon lelkű, a kor problémái iránt hasonlóképpen mély felelősséget érző alkotótársra lelt.² A komponista fia, Daróczy-Bárdos Tamás egy előadásában idézte fel a drámai körülményeket, amelyeknek közepette a kórusmű született, és írta le, miként komponálta a darabot édesapja a becsapódó repeszektől tartva, többnyire guggolva a kifosztott-szétbombázott Margit körüli lakásban; a mű — az ő értelmezése szerint — azokról szól, akik a történelem folyamán bármi is üldözöttekké váltak.³ Egy újabb megközelítés szerint *A nyúl éneke* az első magyar holokauszt-émlékkompozíció.⁴

Kétségtelen, a kettős kórust kísérő három timpani H, D és Esz hangolása felidézi a Hádészt (régbben szokásos ejtészváltozat szerint: Hádészt), az alvilágra történő utalás azonban az élő poklot 1945. januári ostromnaplója tanúsága szerint a saját bőrén is megtapasztaló Bárdos hozzátétele.⁵ Jankovich Ferenc költeménye ugyanis, miközben a kiszolgáltatottságból fakadó félelemről szól, sajátos módon semmiféle együttérzést nem mutat a rettegő nyulak iránt, sőt mintha kifejezetten ellenszenves képet rajzolna róluk. Amikor 1946. december 18-án Forrai Miklós vezényletével a karnagy kamarakórusa és a Ciszterci Énekkar bemutatta *A nyúl énekét*, Jemnitz Sándor — a maga pikírt stílusában, de az esetek nagy többségében mégiscsak éleslátó módján — fel is vetette, hogy a mű valójában „a gyávák riadt panaszdala, amely persze allegorikusan értendő. De persze megint csak azt kérdezhetjük, kik azok? Mostanában feltűnően el-

¹ ITTÉSZ Mihály: *Bárdos Lajos*. Mágus Kiadó, Budapest 2009. 40 (22–42). (Berlász Melinda [szerk.]: Magyar zeneszerzők 36)

² RAICS István: „Bárdos Lajos zeneszerzői világa”, *Muzsika* XIV/10 (1974. október) 2 (1–3).

³ Daróczy-Bárdos Tamás elbeszélését lásd: BRÜCKNER Huba: *Egyenes úton. Bárdos Lajos élete*. Bárdos Lajos Társaság, Budapest 2017. 286–287.

⁴ KIRÁLY László: „A zsidó kultúra hatása a magyar zeneszerzésre”, or-zse.hu/hirdetes/mtud2008/dallamaink/kiralylaci-zsidokultura-mtud2008.htm (Utolsó megtekintés: 2021. május 19.)

⁵ Az ostromnapló Brückner Huba könyvében olvasható: BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 173–179.

szaporodtak ezek az allegorikusan burkolt célzások, melyeket aztán bárki a maga gusztusa szerint értelmezhet.”⁶

A *nyúl éneke* keletkezéstörténetének és allegorikus üzenetének megértése szempontjából sokatmondó tény, hogy maga a költemény jóval korábban keletkezett: Jankovich 1937. szeptemberében publikálta először a verset a *Nyugatban*,⁷ majd ugyanebben az évben megjelentette *A viharhoz* című kötetében is.⁸ A fiatal költő verseskötete hamar ismertté vált zenészkörökben; megjelenését követően Tóth Dénes zeneszerző és zenekritikus publikált recenziót róla az *Esti Újságban*.⁹ Bárdos és Jankovich személyes ismeretsége is ebben az időszakban kötött. Jankovich ugyanis 1936-ban lett a Magyar Dalos Egyesületek Országos Szövetsége lapjának, a Magyar Dalnak a szerkesztője.¹⁰ Bárdost ugyan csak 1939 legvégén választotta a Szövetség országos karnaggyá,¹¹ de 1936-tól már a Művészi Bizottság tagja volt, többek között Ádám Jenő, Harmat Artúr és Kodály Zoltán társaságában.¹² Jankovich 1942 júliusában vált meg állásától, szerkesztői tevékenysége hat éve alatt igyekezett tudományos-művészeti folyóirattá formálni a Magyar Dalt: a szerkesztőbizottságnak tagja lett Bartha Dénes, illetve Lajtha László és Rajeczky Benjamin is, a lap pedig közölte Bartha és Rajeczky írásain kívül Kodály, Szabolcsi, Veress Sándor, illetve Bárdos publikációit.¹³

Jankovichnak az 1942. júliusi számban megjelent szerkesztői búcsúüzenetéből nem derül ki, miért vált meg pozíciójától. Feladatát „szép kirándulásnak” látta. Mint írta: „egy eszme lobogott bennem, amelyért már seregek harcoltak akkor az országban mindenfelé, csak a Dalosszövetség zárta be kapuit előtte. Ezt a kaput be fogjuk törni, a harcokat megvívni, az ütések s támadásokat fiatalosan állni és viszonzni, sodró, nagy légvonalokat támasztani az ország daloséletében, melyek elseperjenek minden pusztulni valót— ez volt a célom és új embereket, fiatalokat, tehetségesebbeket eresztani be a Dalosszövetség betört-megtáruult kapuján.”¹⁴ Ennek fényében a szakítás hátterében csak valamilyen személyes konfliktus állhatott, amely talán közte és Bárdos között alakult ki. A költő 1942. október 14-én nagy cikket közölt a *Magyar Nemzetben* a Bartókot és Kodályt követő magyar zeneszerzőkről, és ebben szokatlanul éles hangon

⁶ J. S. [Jemnitz Sándor]: „A kettős kórusok”, *Népszava* LXXIV/290 (1946. december 21.) 4.

⁷ JANKOVICH Ferenc: „A nyúl éneke”, *Nyugat* XXX/9 (1937. szeptember) 165.

⁸ Uő: *A viharhoz. Versek. A szerző kiadása*, Budapest 1937.

⁹ TÓTH Dénes: „A viharhoz”, *Esti Újság* IV/131 (1939. június 11.) 4.

¹⁰ Megválasztásáról lásd a Szövetség 1936. május 10-i közgyűlésének jegyzőkönyvét: *Magyar Dal* XLI/5 (1936. június) 9–11 (6–11).

¹¹ N.N.: „Bárdos Lajost a Dalosszövetség országos karnagyává választották”, *Nemzeti Újság* XXI/273 (1939. december 1.) 6. Bárdos 1938-tól Müller Károly országos karnagy és Országh Tivadar mellett már társkarnagy volt; lásd a Szövetség közgyűlésének jegyzőkönyvét: N.N.: „Megalakult a Magyar Dalosegyesületek Országos Szövetsége”, N.N.: „A Szövetség 1938. évi rendes közgyűlése”, *Magyar Dal* XLIII/1244/1 (1938. december–1939. január) 14–15 (9–16).

¹² Jegyzőkönyv, 1936. május 10. (ld. 10. jz.) 10.

¹³ Elképzeléseiről már egy évnyi szerkesztői tevékenység után, 1937 januárjában is írt a lapban: „Tovább a megkezdett úton”, *Magyar Dal* XLII/1 (1937. január) 3.

¹⁴ JANKOVICH Ferenc: „Új évek után”, *Uo.* XLVII/7 (1942. július 1.) 1.

bírálta Bárdos művészetét; megállapításai szinte szó szerint megelőlegezték azt a kritikát, amit —mint azt Tallián Tibor *L'affaire Bárdos* című tanulmányából tudjuk¹⁵— a zeneszerző kapott Várhegyi Györgytől, a DISZ Központi Vezetőség titkárától az ötvenes évek elején. Jankovich szerint Bárdost „megtéveszti a tény, hogy a tömeg fogékonyabb az ötletek, mint a gondolatok iránt. Ezen az úton, ahol most van, mindinkább el fog tévedni a hálásan csillogó, a tetszetős felé. Pedig joggal várnók tőle a nagyobb szabású művet, egyéni élményekről és elmélyülő hajlamairól mesélőt. Mi lehet az oka, hogy ez a mű késik?”¹⁶

Ez az 1942-es kritika mindazonáltal csak az első dokumentuma Jankovich Bárdos iránt táplált ellenszenvének. 1945 áprilisában panaszlevelet írt a Zeneakadémia Igazolóbizottságának, amelyben Bárdost, a Magyar Dal működésének anomáliáira hivatkozva, kollaborációval vádolta.¹⁷ A zeneszerző irodalmi stílusú, elegáns válaszlevélben utasította vissza a vádjait, utalva többek között arra, hogy a lap számos zsidó muzsikusként jelentetett meg írást, a zenekamara felállítását nem szorgalmazta, szembehelyezkedett a Hóman Bálint vezette kultuszminisztériummal és fellépett a levonták által támogatott, divatos német katonadalok és irredenta dalok ellen; emiatt a cenzúra 1943 áprilisában majdnem be is tiltotta. Ám Bárdos tovább is ment: arra emlékeztette Jankovichot, hogy *Elégia* című verseskötetét a Turul kiadó jelentette meg 1941-ben, sőt felvetette, hogy az egykori szerkesztőt akár nyilas heccköltőnek is lehetne nevezni, mivel egy versében azt írta: „Kávét iszik a zsidó, attól olyan éhes”.¹⁸

Bárdos érvelése egyértelműen mutatja, pontosan tisztában volt azzal, hogy a közéletben aktív értelmiségiként hol helyezkedett el a Horthy-Magyarország politikai erőterében. Ellenzékinek látta és láttatta önmagát. A következőkben éppen ezért arra törekszem, hogy Bárdos 1925 és 1944 közötti pályájának forrásait elemezve, azokat a korszak kontextusába helyezve feltárjam, milyen kapcsolati hálót épített ki a komponista, és személyes kapcsolatait, illetve a személyes kapcsolatok nyomán ért hatások miként és mennyiben befolyásolták egyházzenei, zeneszerzői és karnagy kibontakozását, továbbá milyen politikai-eszmei áramlatok formálták gondolkodását. Az alább felvázolni tervezett Bárdos-portré ily módon jelentős mértékben el fog térni a korábbi életpálya-értékelésektől, amelyek Bárdost elsősorban a Kodály-tanítványok és -követők csoportján belül helyezték el.¹⁹

¹⁵ TALLIÁN Tibor: „L'affaire Bárdos”, in Uő: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és zeneszerzés történetéből. 1940–1945.* Balassi Kiadó—MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2014. 316–322.

¹⁶ JANKOVICH Ferenc: „A zene fiataljai”, *Magyar Nemzet* V/233 (1942. október 14.) 9.

¹⁷ A Zeneakadémia Igazolóbizottságának iratai Budapest Főváros Levéltárában található, Bárdos dossziéja: HU_BFL_XVII_1518_1945_igazolasiugy_Zenemuveszeti_Foiskola_alkalmazotta_k_Bardos-

¹⁸ Bárdos válaszelevele is az igazolási ügy dossziéjában található. Ami Jankovich publikációit illeti: *Elégia* című kötete 1941-ben jelent meg a Turul Bolyai-könyvek sorozatában. 1942-ben pedig a Turul Népkönyvtár sorozatban látott napvilágot kétkötetes ismeretterjesztő munkája (*Iránytű a magyar irodalomban*).

¹⁹ ITTÉS (ld. 1. jz.) 6. Lásd még: MÁTYÁS János: „Hány színe van az életnek?” *Beszélgetések Bárdos Lajossal. Dokumentumok.* Ikon Kiadó, Budapest 1996. 11–13.

Bárdos Lajos 1926 elején vette át Pöschl Vilmostól a városmajori plébánia Szent Cecília Kórusát.²⁰ Az együttest 1921-ben maga Pöschl alapította,²¹ de mivel a Regnum Marianum Egyházközség Sursum Corda-énekkarát is ő vezette, feltehetően központi utasításra le kellett mondania arról, hogy két nagy egyházközség együttesét irányítsa párhuzamosan.²² A városmajori plébánia —nagy számú más fővárosi plébániával egyidőben— 1919-ben jött létre, a budapesti katolikus lakosság számára központi területnek számító Krisztinavárosban.²³ Az egyházközség plébánosa, Kriegs-Au Emil visszaemlékezéséből tudható, hogy az egyházközség első temploma —valójában kápolnája— egy Csaba utcai bérház katakombaszerű szuterénjében helyezkedett el, majd a hívek felajánlása nyomán, 1923-ban felépült az Árkay Aladár tervezte, magyar stílusú, Csernoch János hercegprímás által felszentelt templom, amely azonban a dinamikus növekvő gyülekezet számára hamarosan kicsinek bizonyult.²⁴ Kezdetben a kis templom bővítésében gondolkodott az egyházközség²⁵ —a Cecília Kórus Bárdos vezetésével több jótékonysági hangversenyt is tartott az építkezéshez szükséges anyagiak megteremtése céljából²⁶—, de végül mégis inkább egy új templom felállítása mellett tették le a garast. Újból a hívek felajánlása nyomán, illetve a Székesfőváros jelentős anyagi támogatásával kezdődött meg az új városmajori templom építése, amelyet Árkay Aladár ötletei alapján végül fia, Bertalan tervezett meg.²⁷ Az új, vasbetonszerkezetű templom, amelyet 1933 pünkösdvásárnapján szenteltek fel,²⁸ a modern magyar templomépítészet

²⁰ Első fellépése a kórus karnagyaként 1926. január 21-én volt a Városmajori templomban. N.N.: „Ma, csütörtökön”, *Magyarság* VII/16 (1926. január 21.) 13. Ugyanakkor úgy tűnik, a karnagyváltást előkészítették, mivel már 1925. október 18-án is vezényelte az együttest a Városmajori templomban (mégpedig Griesbacher Missa in honorem Sancti Benedicti című kompozícióját). N.N.: „A budai Szent Cecilia-kórus”, *Nemzeti Újság* VII/235 (1925. október 18.) 13.

²¹ N.N.: „Új énekegyesület”, *Budai Napló* XIX/688 (1921. március 26.) 2.

²² Amikor Bárdos a Mátyás templom karnagya lett, szintén le kellett mondania a városmajori templom karnagyi posztjáról. Helyét zeneakadémiai tanítványa, a templom fiatal kántora, Pintér Lajos vette át. N.N.: „Az új városmajori karnagy”, *Nemzeti Újság* XXIV/258 (1942. november 14.) 6. Mivel a Palestrina Kórus és a Cecília Kórus egyesült, és a Cecília Kórus az egyesülést követően már nem látott el templomi szolgálatot, Pintérnek 38 énekest kellett toboroznia annak érdekében, hogy a miséken zene is megszólalhasson. N.N.: „A városmajori plébánia új karnagya”, *Magyar Nemzet* V/264 (1942. november 20.) 8.

²³ GERGELY Jenő: „A Keresztény Községi (Wolff) Párt első éve”, *Századok* CXLII/1 (2008) 1327 (1325–1354).

²⁴ KRIEGS-AU Emil: „A Városmajori új templom”, *Tér és Forma* VI/4-5 (1933. április 5.) 101 (101–103).

²⁵ N.N.: „Kibővítik a városmajori plébániatemplomot”, *Nemzeti Újság* VIII/19 (1926. április 24.) 10.

²⁶ Például 1926. november 21.: N.N.: „Énekkari hangverseny”, *Magyarság* VII/263 (1926. november 19.) 10., illetve 1926. december 12-én: N.N.: „Misztérium-előadás dr. Prohászka Ottokár megnyitó beszédével a Belvárosi Színházban”, *Pesti Hírlap* XLVIII/282 (1926. december 10.) 15.

²⁷ Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1925. március 24-én tárgyalta a templom-építési segély ügyében, és a hiányzó 67.200.000 korona kifizetését támogatta a bizottság. *Fővárosi Közlöny* XXXVI/10 (1925. március 27.) 322.

²⁸ KRIEGS-AU (ld. 24. jz.) 101.

egyik legjelentősebb alkotása lett.²⁹ Modernitása heves vitát váltott ki, nem is annyira maga az épület, mint inkább az épületen belül látható belsőépítészeti elemek: szobrok, üvegablakok, használati tárgyak miatt. Az enteriőrt a római iskola kiváló fiatal képzőművészei alkották meg, többek között Aba-Novák Vilmos, Pátzay Pál, Molnár C. Pál, Pekáry István, illetve az üvegablakokat Árkayné Sztéhlo Lili. E képzőművészek közül Bárdos Molnár C. Pállal egészen bizonyosan személyes kapcsolatban állt, hiszen az 1934-ben Bárdos és Kertész Gyula közreadásában megjelent *Harmonia sacra* című karénekeskönyv illusztrációjaként a festőművész húsz fametszete szolgált.³⁰

Az új városmajori templom körül több hullámban fellángoló viták középpontjában elsősorban az a kérdés állt, felhasználható-e a modern művészet a római katolikus vallás szakrális tereiben. A Bangha Béla szerkesztette Magyar Kultúra folyóiratban a templom stílusát elutasító Merész Gyula festőművész azt a kérdést szögezte vitapartnerének, Somogyi Antal művészettörténésznek: „hogyan melengesse a lelkemet [az épület], ha már a testem a nagy ablakok miatt kifúthetetlen, rideg, vasszürke templomnak indóházszürke padján vacog.”³¹ A „lélek”, még pontosabban a „lélek melengése” központi kérdésévé vált az I. világháború utáni magyarországi katolicizmusnak. Kriegs-Au Emil szerint „a modern ember ismét katolikus lélek lett, aki a liturgia örök szépségei között, az oltár misztikumában éli ki lelki igényeit. A mai embernek és az igazi katolikus léleknek temploma: a városmajori új templom”.³² Ez a megfogalmazás árulkodó kordokumentum, amennyiben arra a korban elfogadott koncepcióra reflektál, miszerint a Kiegyezés utáni modern-liberális Magyarországon, az I. világháborúban és az azt követő forradalmakban általánossá váló ateizmus folytán elidegenedett lelkeket csak a szakrális élmény vezetheti vissza az egyházhoz. Ugyanezt a gondolatmenetet követte Bárdos Lajos alkotótársa, Dienes Valéria is, amikor egy 1937-es interjúban a mozdulatművészet lényegét abban vélte felismerni, hogy „a mozdulat az önmagáért való szépségen túl is kifejezője lehet egy magasabbrendű lélekvilágnak és transzcendens értékeknek.”³³ Pár évvel korábban, 1934-ben pedig maga Bárdos is úgy fogalmazott, hogy az

²⁹ A templomról P. Szűcs Julianna írt két tanulmányt: „A Városmajori Templom építéstörténete és kora”, *Ars Hungarica* I (1977) 61–85. Uő: „Az idézőjel csapdája. Néhány gondolat a római iskoláról”, *Művészet* XVIII/12 (1990. december) 2–8.

³⁰ BÁRDOS Lajos—KERTÉSZ Gyula (szerk.): *Harmonia sacra. A Magyar kórus énekeskönyve*. Magyar Kórus, Budapest 1934.

³¹ MERÉSZ Gyula: „A városmajori templom s az újabb egyházművészeti irány”, *Magyar Kultúra* XXI/21 (1934. november 5.) 368 (368–372). Lásd még: SOMOGYI Antal: „A városmajori új templom”, *Uo.* XXI/18 (1934. szeptember 20.) 249–253. A *Tér és Forma* építészeti magazin is foglalkozott az épülettel: RIMANÓCZY Gyula: „Az új városmajori római katolikus templomról”, *Tér és Forma* VI/4–5 (1933. április 5.) 103–106. Amikor 1942. októberben egy szovjet bombatámadás következtében a templom egy része megsemmisült, az épület modernitása újra téma lett: MARKOVICS Sándor: „A városmajori templom ügye”, *Uo.* XXIX/23 (1942. december 5.) 166–167.

³² KRIEGS-AU (ld. 24. jz.) 101.

³³ D.K. [DOROMBY Károly]: „Dienes Valéria mozdulatdrámája a modern kor misztériumjátéka”, *Nemzeti Újság* XIX/27 (1937. február 4.) 13.

új egyházi zene „a lélek új zenéje”, amelyen keresztül a vallásos érzés is képes megújulni.³⁴

A gondolatot, hogy a katolicizmus megújulásához a lélek megragadásán keresztül vezet az út, Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök már az I. világháborút megelőzően szavakba öntötte, és a magyarországi politikai katolicizmusnak a háború után is egyik meghatározó motívuma maradt, sőt a harmincas években —Prohászka 1927. április 2-án bekövetkező halálát követően— elsősorban a fiatalabb katolikus értelmiségi nemzedék körében új reneszánsza is támadt.³⁵ Ez a kör —amelynek tagja volt többek között a történész Szekfű Gyula, illetve Sík Sándor, a Magyar Kórus kiadásában, 1931-ben megjelentetett *Szent vagy, Uram* népénekkönyv irodalmi felelőse, aki ugyanebben az évben, cserkészeknek írt *Advent* című szavalókórusa bemutatójakor is együttműködött Bárdossal³⁶— alapította meg a Prohászka Ottokár Társaságot, szintén 1931-ben.³⁷ A városmajori egyházközség Prohászka emléke ápolásának egyik meghatározó központjává vált. A régi kis templomot, ahol a püspök, Dienes és Bárdos közös misztériumjátékának, a *Nyolc boldogságnak* az előadását felvezetve egyszer beszédet is mondott, Ottokár-kultúrházzá alakították át.³⁸ Bárdos és a Cecília Kórus rendszeresen vett részt különféle jótékonyági eseményeken, Prohászka-emlékesteken vagy egyházi ünnepeken a kultúrházban.³⁹ A Prohászka-kultusz megerősítésében meghatározó szerepet játszott Dienes Valéria is, aki lelki atyjaként tekintett a püspökre.⁴⁰ Dienes Orkesztika Iskolája és a Cecília Kórus, másfél hónappal a püspök halála után, közös zárándoklatot rendezett Székesfehérváron Prohászka sírjához, és az Ottokár harang javára ott helyben hangversenyt is szerveztek.⁴¹

Prohászka, miközben politikusi szerepet is vállalt és a korszak legismertebb katolikus egyházi vezetőjének számított, meglehetősen negatívan vélekedett

³⁴ BÁRDOS Lajos: „A lélek új zenéje”, *Uo.* XVI/29 (1934. február 7.) o.n.

³⁵ Prohászka modernizmusértelmezéséhez lásd: SZABÓ Ferenc S. J.: „Prohászka és a modernizmus”, in *Uő: Prohászka ébresztése I. Távlatok*, Budapest 1996. 45–108.

³⁶ N.N.: „Sík Sándor oratóriuma a Városi Színházban”, *Nemzeti Újság* XIII/53 (1931. március 6.) 11. Lásd még N.N.: „Cserkész-előadás”, *Pesti Hírlap* LIII/44 (1931. február 24.) 13.

³⁷ GERGELY Jenő: „A magyarországi katolikus egyház és a fasiszmus. (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig)”, *Századok* CXXI/1 (1987) 11 (3–48).

³⁸ Énekkari hangverseny, i.h (ld. 26. jz.). Prohászka egy Belvárosi Színház-beli előadáson is mondott bevezetőt: N.N.: „Misztérium-előadás dr. Prohászka Ottokár megnyitó beszédével a Belvárosi Színházban”, *Pesti Hírlap* XLVIII/282 (1926. december 10.) 15. Az Ottokár Kultúrházról lásd: KRIEGS-AU (ld. 24. jz.) 101.

³⁹ Lásd például a kultúrház első évének működésével kapcsolatos sajtóhíreket 1933-ban: „N.N.: „Evangéliumi parabolajáték a városmajori Ottokár-kultúrházban”, *Magyarság* XIV/230 (1933. október 10.) 11; N.N.: „A Kisegítő Kápolnaegyesület emlékünnepe és közgyűlése”, *Nemzeti Újság* XIII/245 (1931. október 28.) 9; N.N.: „A városmajori egyházközség Oltáregyesülete”, *Uo.* XV/280 (1933. December 10.) 22.

⁴⁰ JAKABFFY Éva: „Dienes Valéria életműve”, *Valóság* LXI/11 (2018. november) 15 (11–42).

⁴¹ N.N.: „Prohászka emlékezete. A hittanárok testületének kegyelete. Zárándoklatok a székesfehérvári sírhoz”, *Nemzeti Újság* IX/110 (1927. május 15.) 4.

a bethleni konszolidáció időszakának Magyarországról. Úgy fogalmazott, hogy a Horthy-rezsim „keresztény kurzus kereszténység és keresztények nélkül.”⁴² A keresztényszocialista eszméket valló Prohászka aggodalommal töltötte el a magyar társadalom rétegei között megmutatkozó óriási gazdasági szakadék, különösképpen az agráriumban dolgozók mélyszegénysége. Szociális reformeszméi visszhangot találtak a két világháború közötti keresztényszocialista irányultságú politikában, amely —még a bethleni konszolidációval kibékülő klérus ellenében is—ellenzéki magatartást követett.⁴³ E koncepciót vallotta magának például Barankovics István is, aki Pethő Sándor eltávolítását, illetve váratlan halálát követően, 1943-ban a Magyar Nemzet főszerkesztője lett.⁴⁴ Bárdos egyébként személyes kapcsolatban állt Barankovicssal, mindketten tagjai voltak Reinitz Béla baráti társaságának.⁴⁵

A katolikusok politikai mozgalmai meglehetősen más feltételek között bontakoztak ki Budapesten és vidéken. Míg a vidéki alsópapság jelentős hányadát —a klérus nagy riadalmát kiváltva— vonzották a nyilas eszmék,⁴⁶ Budapesten a város irányítását is sikerült elnyernie a katolikus többségű, Wolff Károly vezette Keresztény Községi Pártnak.⁴⁷ A Keresztény Községi Párt újszerűségét az biztosította, hogy a városi, katolikus polgárságra épített, s abból a koncepcióból indult ki, hogy a katolikus megújulás ösztönzője elsősorban az újonnan felállított budapesti egyházközségek példaszerű működése lehet; a pártszervezetek a helyi plébániák híveire támaszkodhattak.⁴⁸ E polgári kiindulás viszont magában rejtette, hogy e politikai alakulat konfliktusos viszonyban állt a nagybirtokos arisztokráciával, valamint az általuk támogatott főpappal.⁴⁹ Míg utóbbi csupán Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején szerzett sebeit követően távolodott el a politikai centrumtól és vált fokozatosan a rendszer óvatos ellenzékévé, az előbbi sokkal korábban mutatott ellenzéki vonásokat, és a harmincas évek közepétől egyre inkább radikalizálódott is.⁵⁰

Életkörülményei és tevékenységei alapján Bárdos pozícióját a katolikus politika eme változékony rajzolatú erőterében érdemes meghatározni. A zeneszerző

⁴² SPANNENBERGER Norbert: „A politikai katolicizmus”, in Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Osiris, Budapest 2009. 193 (186–213).

⁴³ Uo. 206.

⁴⁴ GERGELY 1987 (ld. 37. jz.) 31.

⁴⁵ GÁCH Marianne: „Egy előadatlan operett, egy négytárgyú opera és nyolcvan megzenésített Ady-vers Reinitz Béla hagyatékában”, *Színház* I/14 (1945. november 14.) 14.

⁴⁶ GERGELY 1987 (ld. 37. jz.) 4–6.

⁴⁷ GERGELY 2008 (ld. 23. jz.) 1329–1330. A Wolff Párt a Karl Lueger vezetett osztrák keresztényszocialista párt tevékenységét tekintette mintának.

⁴⁸ GERGELY 1987 (ld. 37. jz.) 16–17.

⁴⁹ Prohászka például támogatta a földosztást, amit a klérus rossz szemmel nézett. GERGELY Jenő: „Prohászka és a magyar neokatolicizmus”, *Világosság* XIV/11 (1973. november) 693 (685–693).

⁵⁰ Wolff Károly halála után a Keresztény Községi Párt is kettészakadt, Csilléry András hívei a szélső jobb oldal irányába mozdultak el, és a nyilasokkal rokonszenveztek. A szellemi honvédelem felé forduló, baloldal irányába is orientálódó radikálisok központi fóruma az 1938. augusztus 25-én induló Magyar Nemzet lett. GERGELY 1987 (ld. 37. jz.) 17–21.

munkája és magánélete a Krisztinaváros–Városmajor–Országút háromszögébe illeszkedett. Szülei 1909-től a Kékgolyó utcában éltek, innen járt a kamasz Bárdos az Attila úton lévő Werbőczy gimnáziumba (ma Petőfi Gimnázium), amelyben később, diplomája megszerzését követően tanított és cserkészcsapatot vezetett, a középiskola kórusát 1929-ig irányította.⁵¹ Egyre növekvő családjával 1930-ban költözött a Böszörményi út elején (3a) található első saját lakásába.⁵² Innen könnyedén eljuthatott, akár gyalog is, a Csaba utcába, a városmajori templomba. A Cecília Kórus kezdetben a Szegényház utcában (ma Varsányi Irén utca) próbált, később azonban Dienes Valéria Orkesztika Iskolájának egyik termébe költözött át, a Csaba utca és Krisztina körút sarkára.⁵³ Bárdos együttese többször is fellépett a Budai Katolikus Körben, amely a Keresztény Községi Párt amolyan közéleti klubhelyisége volt, a Kör székháza a Fő utca 83-ban (a mai Külügyminisztérium épületének helyén) állt.⁵⁴ A Magyar Kórus kiadóvállalat a Ferry Oszkár utca 55-ben (ma Kiss János Altábornagy utca) működött.⁵⁵ Bárdosék 1939-ben költöztek a Margit körúti lakásba.⁵⁶ Valódi expedíciószerű mehetett tehát, amikor a karnagy-zeneszerző átvillamosozott a Duna másik oldalára, előbb a Teréz körútra, Molnárné Steinitz Elza magánzeneiskolájába, ahol zeneszerzést tanított,⁵⁷ majd pedig 1928 őszétől a Zeneakadémia Király utcai épületébe.⁵⁸

⁵¹ Brückner Huba 1928-ra datálja Bárdos távozását az iskolából, ekkortól öccse, Deák-Bárdos György vette át gimnáziumi oktatói feladatait. BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 50. Egy újsághír alapján azonban valószínűsíthető, hogy alkalmilag még 1929-ben is visszatért a kórust vezényelni: N.N.: „Az I. kerületi Werbőczy-reálgimnázium hangversenye”, *Budapesti Hírlap* II/36 (1929. február 13.) 11.

⁵² BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 64.

⁵³ Az első próbaterelem címe: Szegényház u. 19. I. emelet. N.N.: „Tagfelvétel a Cecília Kórusba”, *Magyarság* IX/98 (1928. április 29.) 17. Az Orkesztika Iskola címe: Krisztina körút 59. fsz. 2. bm.: „Beszélgetés a Hollandiába készülő Bárdos Lajossal”, *Nemzeti Újság* XXI/33 (1939. február 10.) 12., illetve: DIENES Gedeon: „Dienes Gedeon és Bárdos Lajos erőterében”, *Magyar Nemzet* LII/172 (1939. július 25.) 4. Bárdos annyira rendszeres látogatója volt az Iskolának, hogy egy, a Magyar Kórus lap- és zeneműkiadó Kft. társasági szerződéséről szóló iratban is az Orkesztika Iskolát adta meg címeként (igaz, tévesen a 61-es házszám szerepel). *Központi Értesítő* LXI/29 (1936. július 16.) 583–574.

⁵⁴ N.N.: „Budai Katolikus Kör egyházi hangversenye”, *Magyarság* X/289 (1929. december 19.) 12; N.N.: „A Budai Katolikus Kör”, *Nemzeti Újság* XXI/280 (1930. december 10.) 6; N.N.: „Szentévtörő ünnepély a Budai Katolikus Körben”, *Uo.* XVI/81 (1934. április 12.) 12. 1944. február 24-én pedig Bárdos a magyar népdalról tartott a Katolikus Körben előadást: N.N.: „A magyar dal ápolása nemzeti kötelesség”, *Dunántúl* XXXIV/45 (1944. február 25.) 5. A Budai Katolikus Körről lásd még: GERGELY 2008 (ld. 23. jz.) 1327–1328.

⁵⁵ *Központi Értesítő*, i.h.

⁵⁶ Margit körút 64/b I. emelet 8. *Központi Értesítő* LXIV/18 (1939. május 4.) 385. A lakhelyváltozás miatt módosítani kellett a Magyar Kórus lap- és zeneműkiadó Kft. társasági szerződését.

⁵⁷ Lásd a Steinitz-zeneiskola hirdetéseit: *Pesti Hírlap* XLIX/199 (1927. szeptember 8.) 17., illetve *Magyarország* XXXV/204 (1928. szeptember 8.) 7. A zeneiskola az Oktogonhoz közel, a Teréz körút 2-ben működött.

⁵⁸ MESZLÉNYI Róbert (szerk.): *Az Országos Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Évkönyve az 1928–1929. tanévről*. Országos Királyi Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, Budapest 1929. 8.

A Cecília Kórus —hivatalos nevén a Budai Szent Cecília Kórus egyesület— hetente kétszer, kedden és pénteken 7-től 9-ig próbált, vasár- és ünnepnapokon részt vett a városmajori templom ½ 11-es nagymiséjén, valamint a kórus előre meghirdetett szokásos évi három hangversenyén, illetve alkalmi fellépéseken.⁵⁹ Ezen alkalmi fellépések száma, a kórus fejlődésével párhuzamosan, évről-évre nőtt. Alakulásakor a kórus 15–20 főből állt, a huszadik évfordulóra szervezett jubiláris hangversenyen azonban állítólag már 150-en énekeltek.⁶⁰ A létszám feltehetően csak az ünnepi alkalom miatt duzzadt nagyra, a 150 főt a hétköznapi gyakorlatban biztosan nem érte el. Egyrészt az együttesről készült fényképeken általában 30–35 énekes látható —összevetésképpen érdemes megemlíteni, hogy Pöschl Vilmos Sursum Corda-kórusa a Regnum Marianum kórusának avatásakor, 1931-ben 35 főből állt⁶¹—, másrészt 1942-ben, a Cecília és a Palestrina Kórus egyesülését követően is arról írt a sajtó, hogy az újonnan alakult Budapesti Kórus tagjaiból egy 150 fős együttes fog fellépni Beethoven IX. szimfóniájában, a 150 tehát amolyan bűvös szám lehetett, a „sok” szinonimája.⁶²

A Cecília Kórus mindenestre meglehetősen rugalmasan foglalkoztatható együttes volt, nemcsak a Városmajorban vállalt fellépéseket, hanem igen gyakran szerepelt más templomokban is, így például az egyetemi templomban vagy a Szervita téri templomban is. Budapest központi jelentőségű, nagy egyházközségeket kiszolgáló templomaiban a harmincas évektől egyre inkább a fiatal karnagyok vették át a kórusok irányítását, és érzékelhetően össze is hangolták tevékenységüket. A szervita templom kórusát Kertész Gyula, az egyetemi templomét és így a Papnevelő Intézet kórusát Koudela Géza, a terézvárosi templomét Kemenes Kunst Frigyes, a Rózsák terén található erzsébetvárosi plébániatemplomét pedig Ország Tivadar irányította. Az idősebb nemzedékből a belvárosi templomét Harmat Artúr, a Mátyás templomét Sugár Viktor, a Regnum Marianumét (hivatalos nevén: Magna Domina Hungarorum-templom) Pöschl Vilmos, míg a Szent István-bazilika kórusát Demény Dezső vezette. Az 1929-ben a Zeneakadémia első egyházi zenészképző és karnagyi tanfolyamán végzett növendékek közül Sugár Jenőt a budai Szent Imre ciszterci plébánia karnagyának nevezték ki, míg Calligaris Ferenc a zsámbéki kereszties nővérek nőikarát alapította meg.⁶³ Mindannyian aktív résztvevőivé váltak a Magyar Kórus kiadó-

⁵⁹ Tagfelvétel a Cecília Kórusba, i.h. (ld. 53. jz.). A karácsonyi hangversenyt január elején tartották, ezt követően zajlott le a nagybőjti hangverseny, télen pedig az adventi koncert.

⁶⁰ L.: „A Cecília-kórus ünnepi hangversenye”, *Új Magyarország* VII/266 (1940. november 22.) 6. Az ünnepi hangversenyre 1940. november 21-én, a Zeneakadémián került sor a Budapesti Hangversenyek Adatbázisa szerint [KAB ID_6717].

⁶¹ N.N.: „A Magna Domina Hungarorum (Regnum Marianum) templom kórusavató hangversenye”, *Nemzeti Újság* XIII/130 (1931. június 12.) 11.

⁶² N.N.: „Megalakult a Budapesti Kórus”, *Uo.* XXIII/221 (1941. szeptember 28.) 17. 1939-es nyugat-európai turnéjára a kórus hetven fővel utazott. BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 117.

⁶³ A templomi kórusokról és karnagyaikról többnyire olyan események híreibe olvashatunk, amelyek valamely közösen szervezett eseményről tudósítanak. Lásd például: N.N.: „Az Emlékező-este programja”, *Nemzeti Újság* X/245 (1928. október 27.) 4. A Calligaris által létrehozta nőikarról

vállalat és egyházzenei megújító mozgalma körüli ismeretterjesztő-népszerűsítő tevékenységeknek, illetve az Országos Magyar Cecília Egyesületnek is. A Cecília Kórus pedig a zeneakadémiai egyházi karnagyképző gyakorló kórusaként is szolgált.⁶⁴

A Cecília Kórus számos jótékonyági eseményen is fellépett, a jótékonykodás ugyanis —amiben a kormányzó felesége, Horthy Miklósné élen járt⁶⁵— a kor szak hatékony támogatási formájának számított. Érdemes külön megvizsgálni, melyek azok az intézmények, egyesületek, amelyeknek a jótékonyági eseményein a Cecília Kórus közreműködött, illetve amelyeknek jótékonykodott. A jótékonykodás célja igen sokféle lehetett: a Cecília Kórus részt vett jótékonyági eseményeken a Liszt Ferenc Társaság Magyar a magyarért mozgalma, a Balatonzamárdi Gyermeküdülő Telep, a Szent Ferencrendi Mária Misszionáriusnők árvaháza, a Szent Erzsébet Karitásztól szervezett ínségakció vagy éppen a Ferdinánd téri templom (Szent Margit-plébániatemplom) belső berendezése javára.⁶⁶ A kórus szerepelt a Katolikus Leányok Országos Szövetsége, a Cserkészszövetség, a Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége, a Kisegítő Kápolna Egyesület, a Szociális Missziótársulat, a Szociális Testvérek Társasága, az Actio Catholica, az Egyetemi Hallgatók Mária Kongregációja és a Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete eseményein.⁶⁷

E jótékonyági alkalmakkor a kórus általában Dienes Valéria Orkesztika Iskolájával közösen lépett fel, és az esetek nagy többségében Dienes és Bárdos közös munkáit, misztériumjátékait, paraboláit, illetve élőképeit adták elő— a műfaji határokat, úgy tűnik, maguk a szerzők sem rögzítették. A Dienes-féle misztériumjátékok előadásaiival kapcsolatban a szakirodalom kizárólag a bemutatók

lásd: „N.N.: „A zsámbéki Schola Cantorum”, *Uo.* XV/276 (1933. december 5.) 10. Az első karnagyképző tanfolyamon az említett Sugár és Calligaris mellett Halbwild Frigyes szerzett még diplomát. N.N.: „Az ország első okleveles egyházi karnagyait szerdán avatták”, *Uo.* XI/132 (1929. június 14.) 11.

⁶⁴ F.V.: „A magyar dalkultúra”, *Magyar Lapok* IX/253 (1940. november 24.) 6.

⁶⁵ A Horthy Miklósné által szervezett jótékonyági eseményeken egy pár alkalommal Bárdos és a Cecília Kórus is részt vett: N.N.: „Több száz gyermeket ruháztak fel. Karácsonyfa-ünnepségek a fővárosban”, *Nemzeti Újság* VIII/292 (1926. december 23.) 2., illetve N.N.: „Legenda. Részlet Ujházy György és Bárdos Lajos szabadtéri színpadra írt művéből”, *Az Est* XXX/119 (1939. május 26.) 8.

⁶⁶ L.: „A Cecília-kórus ünnepi hangversenye”, *Új Magyarorság* VI/36 (1939. február 14.) 12; N.N.: „Az «Ifjúság a gyermekért»”, *Az Újság* XV/28 (1939. február 4.) 11; N.N.: „Templomi hangverseny”, *Magyarorság* IX/274 (1928. december 2.) 21; N.N.: „Garamszeghy Sándor”, *Új Nemzedék* XIV/40 (1932. február 19.) 7; N.N.: „Az Árpádházi Boldog Margit ének- és zenekar”, *Nemzeti Újság* XIX/90 (1937. április 22.) 12.

⁶⁷ N.N.: „A Kisegítő Kápolnaegyesület emlékünnepe és közgyűlése”, *Uo.* XIII/245 (1931. október 28.) 9. N.N.: „Halottakról emlékező esték a fővárosi katolikus templomokban”, *Magyarorság* IX/247 (1928. október 30.) 10; N.N.: „Mozdulatművészet a Szent Imre-ünnepségeken”, *Nemzeti Újság* XII/134 (1930. június 15.) 21; N.N.: „Fehérvásárnapi kultúrdélután a budapesti kórházi betegek szolgálatában”, *Uo.* XIV/73 (1932. április 1.) 8; N.N.: „Új társadalmi és gazdasági rendet sürgettek a katolikus nagygyűlés szónokai”, *Magyarorság* XIII/235 (1932. október 18.) 5-7; N.N.: „Actio Catholica”, *Nemzeti Újság* XVI/133 (1934. június 15.) 10; N.N.: „Bangha Béla emlékezete”, *Uo.* XXII/254 (1940. november 8.) 9.

időpontját szokta megadni,⁶⁸ annak ellenére, hogy a betanult műveket a két együttes sokszor adta elő, sőt a harmincas évek második felétől a művek függetlenedtek az eredeti előadóegyüttesektől, és —főként iskolák— saját kezdeményezésre is színpadra állították őket.⁶⁹ A *Hajnalvárás*t Dienes Valéria három éven keresztül tartotta repertoáron, a *Nyolc boldogság* előadásainak pedig 1927 és 1932 között rendszeresen van nyoma a sajtóban.⁷⁰ Ráadásul e mozdulatművészeti alkotások különféle címeken szerepeltek, és egyes jelenetek átvándorolhattak az egyik misztériumjátékból a másikba is.⁷¹ Arra is utal dokumentum, hogy Dienesék egy adott misztériumjátéknak csak egy részét adták elő, például a Szent Imre-misztériumból kiemelték az apoteózist, és csak azt jelenítették meg a színpadon.⁷² Dienes és Bárdos együttműködéséből kilenc ilyen misztériumjáték született (*Nyolc boldogság*, *Hajnalvárás*, *Szent Imre-misztérium*, *Rózsák szentje*, *Magvető*, *A tíz szűz*, *A gyermek útja*, *Mária, a megváltás anyja*, *Az élet kenyere*). Az együttműködés Bárdos részéről nem szorítkozott kizárólag betétek komponálására: a zeneszerző saját kórusművein túlmenően a teljes zenetörténetből válogatott zenei részleteket.

A *Nyolc boldogság* volt az a misztérium, amelynek előadásait többször is megelőzte Prohászka Ottó bevezető előadása, ezért a püspök halála után több emlékező eseményen is eljátszotta ezt az Orkesztika Iskola.⁷³ Az evangéliumi szövegrészletekre építő *Magvető* célja pedig a szerzők szándéka az volt, hogy

⁶⁸ FENYVES Márk—PETHŐ Villó: „Dienes Valéria és Bárdos Lajos misztériumjátékai. Orkesztika és kórusmozgalom, hatások, intézményülési lehetőségek”, in Németh András—Vincze Beatrix (szerk.): *Továbbélő utópiák — magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciók hatásai. Neveléstörténeti tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest 2017. 97–98 (81–121). Érdekes mindehhez hozzáfűzni, hogy 1934. június 8-án egy olyan előadást állított össze az Orkesztika Iskola, amelyen a Hamupipóke-történet került előadásra Schubert *Wandrerer-fantáziájának zenéjére*, s mellette Bárdos népdalkórusaihoz kapcsolódó élőképet állított színpadra Dienes. A *Vigilia* folyóirat egy 1936. október estjén pedig egy Claudel-dráma részlete hangzott fel, amelynek zenei háttérét is Bárdos állította össze. N.N.: „Orkesztikai előadás”, *Nemzeti Újság* XVI/123 (1934. június 3.) 28; N.N.: „A Vigilia nagysikerű irodalmi estje”, *Uo.* XVIII/229 (1936. október 7.) 15. Ezen az eseményen egyébként Bartók Béla és Zathureczky Ede is fellépett.

⁶⁹ A *Tíz szűzet* például előadták a kolozsvári Marianum növendékei: VIDOVSZKY E.: „Két leányiskolai előadás”, *Ifjú Erdély* XVI/4 (1937. december 1.) 66.

⁷⁰ A sajtóhírek alapján a *Hajnalvárás* előadásainak dátumai: 1928. június 24., Orion Színház; 1928. október 5.; 1930. november 8., Budai Vigadó. A *Nyolc boldogság* előadásai: 1925. december 12., Belvárosi Színház; 1926. december 12., városmajori templom; 1932. április 2., a Szociális Misszió Társulat Székháza. Egy rendszeres gyűjtés feltehetően további előadásokat tárna fel.

⁷¹ FENYVES—PETHŐ (ld. 68. jz.) 99. Az egyes misztériumjátékok zenei anyagairól és zenei felépítéséről lásd: SÁNDORNÉ PAPP Edit: *Bárdos kísérezenei Dienes Valéria misztériumjátékaihoz és az Alexius szvit*. DLA-értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem 2011.

⁷² Így például 1930. november 5-én a városmajori templomban, illetve november 8-án a Budai Vigadóban. Ez utóbbi alkalommal a *Hajnalvárás*t kapcsolták a *Szent Imre-apoteózishoz*. N.N.: „Az ifjúság Szent Imre-ünnepe”, *Nemzeti Újság* XII/249 (1930. november 1.) 20; N.N.: „Szent Imre-ünnepek”, *Uo.* XII/254 (1930. november 8.) 10.

⁷³ Prohászka emlékezete, i.h; Evangéliumi parabolajáték, i.h; N.N.: „Prohászka Ottokár”, *Nemzeti Újság* XVI/260 (1934. november 18.) 19; N.N.: „Prohászka-émlékmise és emlékóra”, *Uo.* XX/73 (1938. április 1.) 10.

megemlékezzenek „a művészet eszközeivel Prohászka Ottokár minden időkre szóló lelki magvetéséről.”⁷⁴ E mű zenéjét egyébként kivételesen nem Bárdos, hanem Kerényi György komponálta, és Bárdos csak a többi zenei betét összeállításában működött közre, illetve az előadásokon a Cecília Kórust vezényelte.⁷⁵ Hasonlóképpen, a *Rózsák szentje* zenei anyagát is közösen állították össze.⁷⁶

A misztériumjátékok kontextusának megértéséhez több szempontot is érdemes figyelembe venni. Dienes Orkesztika Iskolája elsősorban a nőknek nyújtott lehetőséget, hogy egy művészet segítségével kifejezzék önmagukat, a mozgás révén megtalálják hitüket.⁷⁷ Láthattuk, hogy a jótékonyági szervezetek, amelyekkel a Cecília Kórus és az Orkesztika Egyesület együttműködött, szintén elsősorban a női mozgalmakhoz kapcsolódtak, mint például a Katolikus Leányok Országos Szövetsége, a Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége, a Farkas Edit vezette Szociális Missziótársulat, a Slachta Margit irányította Szociális Testvérek Társasága, az Egyetemi Hallgatók Mária Kongregációja, illetve a Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete. A Horthy-korszaknak eme szociális érzékenységtű, sokszor meglehetősen harcosan feminista mozgalmi —hasonlóan az Actio Catholicához—igen szoros kapcsolatot ápoltak a Katolikus Egyházzal, tulajdonképpen az egyháznak a laikus hívek felé meghosszabbított karjaiként funkcionáltak.⁷⁸

A Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesületét a jezsuita páter, Bangha Béla alapította, illetve a Mária Kongregációk hálózatát is ő irányította.⁷⁹ Bangha hármas feladatkört kapott feljebbvalóitól: a hit védelmét, a sajtó irányítását, illetve a kongregációk működtetését.⁸⁰ Míg az első feladatkörből egyenesen adódott militáns katolicizmusa, addig a második egy egészen újszerű megközelítést képviselt a vallás terjesztésében. Bangha igen korán felismerte, hogy a sajtó kiemelt jelentőségre fog szert tenni a XX. században, különös tekintettel a hitté-

⁷⁴ N.N.: „Evangéliumi parabolajáték a Városmajori Ottokár-kultúrházban”, *Magyarság* XIV/230 (1933. október 10.) 11.

⁷⁵ N.N.: „Szombaton megkezdődik a XXIV-ik katolikus nagygyűlés”, *Uo.* XIV/228 (1933. október 7.) 4.

⁷⁶ N.N.: „Új társadalmi és gazdasági rendet sürgettek a katolikus nagygyűlés szónokai”, *Uo.* XIII/235 (1932. október 18.) 5–7. 6; N.N.: „A Szent Erzsébet ünnepségek sorrendje”, *Új Nemzedék* XVII/113 (1935. május 18.) 5; N.N.: „A Rózsák Szentje misztériumjáték a Városi Színházban”, *Nemzeti Újság* XVII/119 (1935. május 25.) 12.

⁷⁷ Időnként férfiak, igaz, inkább fiúk —mint például Dienes fiai— is részt vettek a produkciókban. N.N.: „A Nemzetközi Mária-ünnepség műsora”, *Nemzeti Újság* XII/182 (1930. augusztus 12.) 7. A *Rózsák szentje* 1935. május 24-i, Városi Színházbéli előadását már Dienes Gedeon tanította be: A Szent Erzsébet-ünnepségek sorrendje i.h.

⁷⁸ SPANNENBERGER (ld. 42. jz.) 208.

⁷⁹ *Uo.* 199.

⁸⁰ GERGELY Jenő: „Bangha Béla és a harcok katolicizmus”, *Világosság* XV/4 (1974. április) 201 (201–209). Bangha Béláról lásd még KLESTENITZ Tibor monográfiáját: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszmeisége*. Századvég, Budapest 2020.

rítésre, vagyis a propagandára.⁸¹ Az ő irányítása részeként jött létre a Központi Sajtó Vállalat, amely nagyszámú lapot vásárolt meg, s ezek az egyház félhivatalos sajtóorgánumaiként funkcionáltak. Ezek közé tartozott például az Új Nemzedék, a Keresztény Magyarország, a Magyar Néplap, a Déli Hírlap, a Képes Krónika, illetve a Nemzeti Újság és a korábban már említett Magyar Kultúra.⁸²

A Nemzeti Újság, ez az 1919 és 1944 között megjelenő politikai napilap, Bárdos két világháború közötti pályájának leggazdagabb forrása. Az első róla szóló hír 1926-ban, az utolsó 1944-ben jelent meg, s a lap folyamatosan szemlélte a zeneszerző-karnagy tevékenységét. Bangha saját alapítású folyóirata, a Magyar Kultúra, a magyar zenetörténetírásban elsősorban mint konzervatív és militáns, a modern zenei irányzatokat agresszívan elutasító, szélsőjobboldali lap szerepel.⁸³ Ennek oka elsősorban az, hogy feltehetően maga az alapító főszerkesztő egy név nélküli írásában támadást indított Bartók és Kodály ellen 1937-ben.⁸⁴ Már Bangha „szélsőjobboldaliságának” koncepciója is árnyalást igényel: Gyurgyák János hangsúlyozza, hogy a fajvédő Banghának a „zsidókérdés” megoldását az asszimiláció jelentette és nem a megsemmisítő tábor.⁸⁵ Ugyanakkor a folyóiratról is elmondható, hogy meglehetősen nyitott koncepciót követett, helyt adott vitáknak, különösképpen a jezsuita szociológusok aktív publikációs tevékenységének köszönhetően,⁸⁶ de láthattuk, hogy a városmajori templomról is bontakozhatott ki vita a folyóirat hasábjain. A folyóirat állandó zenekritikusaként 1933-tól 1937-ig Bárdos öccse, Deák-Bárdos György tevékenykedett, és mindvégig erőteljesen képviselte a megújuló magyar egyházzene ügyét; ugyanakkor lehetséges, hogy 1937-es távozása összefügg a Bangha-féle támadással.⁸⁷

Valószínűleg nem túlzó az a felvetés, hogy amikor 1930. augusztus 20-án Kertész Gyula egy városmajori padon ülve meggyőzte Bárdos Lajost arról, hogy alapítsák meg a Magyar Kórus kiadványvállalatot, akkor szemük előtt a Bangha irányította Központi Sajtó Vállalat modellje lebegett.⁸⁸ Igaz, hogy ők inkább új

⁸¹ GYURGYÁK János: „A sajtóapostol. Bangha Béla”, in Uő: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány.* Osiris Kiadó, Budapest 2012. 80 (73–86). GERGELY 1974 (ld. 80. jz.) 204.

⁸² GERGELY 1974 (ld. 80. jz.) 207.

⁸³ EŐSZE László: *Kodály Zoltán életének krónikája.* Zeneműkiadó, Budapest 1977. 161–162.

⁸⁴ N.N.: „Tollhegyvel”, *Magyar Kultúra* XXIV/13-14 (1937. július 5.) 47–48. 47. A vitára a következő számban is visszatért a lap szerkesztősége: N.N.: „Tollhegyvel”, *Uo.* XXIV/15-16 (1937. augusztus 5.) 94–95 (94–96).

⁸⁵ GYURGYÁK (ld. 81. jz.) 78–79.

⁸⁶ GERGELY Jenő: „Katolikus hivatásrendi mozgalmak Magyarországon (1935–1944)”, *Múltunk* XLII/3 (1997) 7 (3–42). E szociológusok —mint például Mihelics Vid— nem a régi típusú szakszervezetekben, hanem a különféle mozgalmakban látták a társadalmi-gazdasági problémák megoldását. Bárdosra és az Éneklő Ifjúság mozgalom más vezetőire minden bizonnyal erőteljesen hatott ez a koncepció. Mihelics Vidről lásd: FRENYÓ Zoltán: *Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 2002.

⁸⁷ Deák-Bárdos György kritikái nem kizárólag az egyházzenei eseményeket állították a középpontba, hanem általában véve tájékoztatták a Magyar Kultúra folyóirat olvasóközönségét a zeneéletéről.

⁸⁸ MÁTYÁS (ld. 19. jz.) 15–16; BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 77.

lapokat alapítottak (a Magyar Kórus után az Énekszót, az Éneklő Ifjúságot, a Zenepedagógiát) és nem felvásárolták a kurrens kiadványokat, illetve kottákat és könyveket is megjelentettek, a kiadóvállalat funkciója azonban nagyon hasonló volt, mint a sajtóvállalaté. A Magyar Kórus kiadványai megkapták a klérus támogatását is: Shvoy Lajos, aki Prohászka követte a székesfehérvári püspöki székben, utasítást adott, hogy egyházmegyéjében csak a *Szent vagy, Uram!* népénektárat, illetve a Magyar Kórus publikációit lehet használni a miséken.⁸⁹ Shvoy mint az Országos Magyar Cecília Egyesület elnöke írta egyébként a Magyar Kórus folyóirat első számának előszavát is.⁹⁰

Dienes Valéria Bangha Bélával is szoros kapcsolatban állt. „Épp oly hálával és kegyelettel gondolok órá —írta a páter 1940-ben bekövetkező halálát követően—, mint néhai Prohászka Ottokár püspökre, aki ugyancsak nagy barátja és pártfogója volt a régi misztérium-stílus felújítására irányuló törekvéseinknek.”⁹¹ Dienes és Bárdos misztériuma, *A gyermek útja* Bangha ötletéből született meg, és az 1936-os Katolikus Nagygyűlésen adták elő, amelynek témája Krisztus és a gyermek volt.⁹² 1940-ben Dienes a Bangha-hagyatékban talált misztériumtöredék és a páter egyéb írásai alapján állította össze *Az élet kenyere* című misztériumot, amelyet —Bárdos zenéjével— az 1940-es Katolikus Nagygyűlésen adtak elő; ennek témája ugyanis az eucharisztia volt.⁹³ Bárdos egyébként is aktív résztvevője volt a nagyszabású katolikus eseményeknek, amelyeknek hivatalból többnyire Bangha Béla volt az iniciátora. A Cecília Kórus a misztériumjátékok szereplőjeként vett részt az évente megtartott Katolikus Nagygyűléseken, illetve az 1930-as Szent Imre-, az 1935-ös Szent Erzsébet- és az 1938-as Szent István-jubileumon. A Katolikus Nagygyűlések záróeseményeként az Országos Magyar Cecília Egyesület rendszeresen szervezett egyházzenei hangversenyeket, amelyeken Bárdos kórusával együtt fellépett.⁹⁴ A szintén a Bangha Béla irányítása alá tartozó Actio Catholica szervezte 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus zenei műsorának összeállítását is a Magyar Kórus vezetősége végezte, és Bárdos lett a kongresszusi énekkar vezetője is, ami azt jelentette, hogy ő adta az utasításokat az énekek betanítására a többi karnagynak.⁹⁵ Egy Offertóriumot

⁸⁹ D.K. [DOROMBY Károly]: „A diadalmas gregorián zenéről és a Szent Cecília mozgalomról nyilatkozik Koudela Géza és Bárdos Lajos”, *Nemzeti Újság* XVI/260 (1934. november 18.) 19.

⁹⁰ SHVOY Lajos: „Preludium”, *Magyar Kórus* I/1 (1931. február) o.n.

⁹¹ N.N.: „Páter Bangha, mint misztérium-költő. Dienes Valéria valósítja meg az ötleteit”, *Pesti Hírlap* LXII/157 (1940. július 13.) 8.

⁹² GERGELY (ld. 86. jz.) 9.

⁹³ Uo.; N.N. (ld. 91. jz.)

⁹⁴ N.N.: „Egyházzenei díszhangverseny”, *Magyarság* VII/231 (1926. október 12.) 5; N.N.: „Véget ért a huszadik katolikus nagygyűlés”, *Uo.* IX/230 (1928. október 10.) 1. 1932-ben a Palestrina Kórus adott egyházzenei hangversenyt a Nagygyűlés befejezéseképpen, ám az OMCE szervezésében: N.N.: „A Palestrina-kórus hangversenye”, *Budapesti Hírlap* LIII/235 (1932. október 19.) 4; N.N.: „Az Országos Magyar Cecília Egyesület díszhangversenye”, *Nemzeti Újság* XIV/235 (1932. október 19.) 6.

⁹⁵ N.N.: „A fővárosi templomok énekkarainak előkészülete az Eucharisztikus Kongresszusra”, *Uo.* XX/73 (1938. április 1.) 10.

és egy Alleluját is írt a legátusi misére.⁹⁶ Egyházzeneszként pályája csúcsát már Bangha halála után, 1942-ben érte el, amikor Sugár Viktort követve a Mátyás templom, azaz a koronázó főtemplom ének- és zenekarának karnagya lett; 1942. augusztus 15-én iktatták be.⁹⁷

A Horthy-korszakra jellemző művészeti tömegrendezvények —mint amilyen az Eucharisztikus Világkongresszus is volt— rendre lehetőséget teremtettek Bárdosnak, hogy a katolikus közösségen kívül, szélesebb körben is ismertté váljon. 1937. augusztus 18-án Koudela Géza ötlete nyomán *István király dicsérete* címmel rendeztek látványos szabadtéri eseményt a Mátyás templom előtt, a Szentháromság téren. Az eseményen a Cecília Kórus is részt vett, Bárdos vezényletével.⁹⁸ Még jelentősebb társadalmi eseménynek számított az az 1939. június 7-én lezajlott Margit-szigeti jótékonyági ünnepség, amelyen arisztokraták vettek részt színészként Ujházy György és Bárdos közös Margit-legendájának előadásában.⁹⁹ Ennek az előadásnak a sikere váratlanul a magyar közélet népszerű alakjává tette Bárdost, róla és egyre bővülő, látványosság számba menő családjáról a képesújságok és bulvárlapok is közöltek fényképeket, illetve színes híreket.¹⁰⁰

Egyáltalán, úgy tűnik, 1937-től, 1938-tól kezdve Bárdos már nemcsak mint egyházzenesz kívánt megjelenni a magyarországi köztudatban. Igaz, a katolikus egyházzenesz státuszából már korábban is igyekezett kitörni, amit többek között az is jelez, hogy 1931-ben, az Új Magyar Zene Egyesület tervezett újralakításának időszakában kész lett volna igazgatósági tagságot is vállalni inkább baloldali elkötelezettségű pályatársai, Jemnitz Sándor, Lajtha László, Molnár Antal, Kósa György, Kadosa Pál és Szabó Ferenc mellett.¹⁰¹ A világi

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Szendy Károly a székesfőváros polgármestere nevezte ki Bárdost, 1942. július 1-jével. A beiktatáson Mozart *Koronázási miséjét* szólaltatta meg az együttes az új karnagy keze alatt: N.N.: „Bárdos Lajos a Koronázó Főtemplom új karnagya”, *Nemzeti Újság* XXIV/137 (1942. június 19.) 9; N.N.: „Bárdos Lajos beiktatása a koronázó főtemplom karnagyi székébe”, *Uo.* XXIV /258 (1942. november 14.) 6.

⁹⁸ N.N.: „Káprázatos ünnepségek sorozata az idei Szent István-héten. Az ünnep hét teljes műsora”, *Nemzeti Újság* XIX/172 (1937. július 31.) 2. N.N.: „István király dicsérete”, *Népszava* LXV/188 (1937. augusztus 19.) 4; N.N.: „A Szentháromság-tér ünnepi estje”, *Új Nemzedék* XIX/189 (1937. augusztus 20.) 8.

⁹⁹ MOLNÁR Jenő Antal: „A szépség, gazdagság és fiatalság szín pompás jótékony célú parádéja a Margitszigeten”, *Pesti Hírlap* LXI/129 (1939. június 8.) o.n. A Színházi Magazinban Molnár Miklós nagyszámú fényképet is közölt az eseményről: „A sziget ünnepe”, *Színházi Magazin* II/24 (1939. június 11.) 5–10.

¹⁰⁰ GÁCH Marianne: „9 gyerek, karéj kenyér, darab sütemény, ruhácska, cipőcske, fürdőtrikó — sőt bicikli is”, *Film Színház Irodalom* IV/35 (1941. szeptember 29.) 15; N.N.: „Élő orgonasípok”, *Tolnai Világlapja* XLI/45 (1941. november 5.) 20; N.N. [valószínűleg GÁCH Marianne]: „Interjú a kilenc Bárdos-gyerekekkel”, *Film Színház Irodalom* V/28 (1942. július 10.) o.n.; FARAGÓ Baba: „«Mióta tíz gyereken van, mindenre ráérek» — mondja Bárdos Lajosné”, *Uo.* VI/47 (1943. november 19.) o.n.

¹⁰¹ N.N.: „Megalakul az Új Magyar Zene Egyesület”, *Az Est* XXII/11 (1931. január 5.) 9. Az UMZE végül 1932 elején kezdett újból működni, Kadosa Pál vezetésével. BREUER János: „Kadosa

zene közegében való helykeresésének talán leginkább sokatmondó dokumentuma a Palestrina Kórus élén vállalt karnagyi tevékenysége. A kórus 1929 folyamán válságba került: az együttes elnöke, Demény Dezső, illetve karnagya, Berg Ottó lemondott tisztségéről — lemondásuk oka az együttes színvonalának drámai csökkenése volt.¹⁰² Éves közgyűlésén a vegyeskar végül Deményt tiszteletbeli elnökké nevezte ki, új elnököt nem választott, karnagynak pedig meghívta Bárdos Lajost. Első közös hangversenyüket, az 1930. február 13-i a cappella estet követően a kritika lelkesen diagnosztizálta a színvonal emelkedését, Tóth Aladár egyenesen a Palestrina Kórus új korszakáról beszélt.¹⁰³ A kórus és karnagya együttműködésének csúcspontja egy 1932. május 2-án lezajlott zenetörténeti jelentőségű hangverseny volt, amelyen Bárdos —a Budapesti Hangversenyzenekar közreműködésével—bemutatta Sztravinszkij *Zsoltárszimfóniáját*. A kórus, Bárdos visszaemlékezése szerint, komoly ellenérzéseket táplált a mű iránt, és majdnem meghiúsította a bemutatót, amely azonban rendkívüli sikerrel zárult; a művet azonnal meg kellett ismételni.¹⁰⁴ A siker fényében meglepő, hogy Bárdos 1933-ban mégis lemondott karnagyi pozíciójáról.

A Bárdos életéről szóló dokumentumkötetében a zeneszerző veje, Brückner Huba, a lemondó levélre hivatkozva úgy interpretálja a karnagy távozását, hogy nehezen volt elfogadható neki, hogy munkája gyümölcsét —a kórus betanítását— más karmesterek aratják le.¹⁰⁵ Kétségtelen, hogy Bárdos fiatal korától kezdve karmesteri ambíciókat dédelgetett,¹⁰⁶ és az is, hogy az oratóriumestek jelentős hányadán Bárdos valóban nem vezényelt, hanem, betanító karnagyként, főként Dohnányi Ernő keze alá dolgozott.¹⁰⁷ Elégedetlenségét azonban nem ez, hanem egy 1932. március 25-i, nagypénteki János-passió előadás válthatta ki, melyen a Palestrina Kórust és a Zsolt Nándor által betanított Budapesti Hangversenyzenekart a bécsi Rudolf Nilius vezényelte, a kritika véleménye szerint igen gyengén.¹⁰⁸ Ugyanakkor távozását befolyásolhatta a *Zsoltárszimfónia* előadása körül kialakult feszültség is. A korszak énekkarai ugyanis egyesületi formában működtek — a Palestrina Kórus éppúgy, mint a Cecília Kórus. Mindez

Pál az Új Magyar Zene-Egyesületben”, in Uő: *Kodály és kora. Válogatott tanulmányok*. Kodály Intézet, Kecskemét 2002. 166 (165–171).

¹⁰² N.N.: „A Palestrina Kórus közgyűlése”, *Nemzeti Újság* XI/141 (1929. június 25.) 15; N.N.: „A Palestrina-kórus közgyűlése”, *Magyar Hírlap* XXXIX/141 (1929. június 25.) 9; N.N.: „Változás a Palestrina-kórus vezetésében”, *Pesti Hírlap* LI/141 (1929. június 25.) 15.

¹⁰³ TÓTH Aladár: „A Palestrina-kórus új korszaka. Az énekkarkultúra térhódítása fővárosunkban és vidéken”, *Pesti Napló* LXXXI/38 (1930. február 15.) 10–11.

¹⁰⁴ BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 60–61.

¹⁰⁵ *Uo.*, 63–64.

¹⁰⁶ *Uo.*, 50.

¹⁰⁷ A Budapesti Hangversenyek Adatbázisa szerint a Filharmóniai Társaság következő hangversenyein működött közre a Palestrina Kórus: 1931. március 9. Demény Dezső: Templomszentelési mise, Kodály: Psalmus Hungaricus (vez.: Sergio Failoni) [KAB ID_183], 1931. november 24. Dohnányi Ernő: Szegedi mise (vez.: Dohnányi Ernő) [KAB ID_127], 1931. március 23. Beethoven: IX. szimfónia (vez.: Dohnányi Ernő) [KAB ID_198].

¹⁰⁸ N.N.: „A János Passzió”, *Az Újság* VIII/70 (1932. március 27.) 20. [KAB ID_289].

azt jelentette, hogy a karnagy mint az egyesület alkalmazottja elsősorban kiszolgáló tevékenységet folytatott, sem az előadandó művekről, sem a tervezett koncertekről nem dönthetett egyedül, az egyesületek vezetői —a választmány nagyrészt régi kórustagokból állt—felülbírálhatták elképzeléseit, az énekkari tagok bojkottálhatták a nekik nem tetsző műsorválasztást. Ezekről a nehézségekről éppen Jankovich Ferenc publikált két tanulmányt is 1937-ben, illetve 1940-ben.¹⁰⁹ A Palestrina Kórus irányítását előbb Ádám Jenő vette át Bárdostól, majd 1935 augusztusában Vaszy Viktor lett a vezető karnagy.¹¹⁰

Bárdos tevékenysége a Palestrina Kórus élén mindazonáltal mintha felkavarta volna a magyar kórusélet állóvizét. A Palestrina Kórus élén eltöltött három év, de legalább ennyire a Cecília Kórus komoly renoméja¹¹¹ tényezővé tette az akkor még csak harmincas éveit közepén járó zeneszerzőt a kórusmozgalmában. A kórusok társadalomban betöltött szerepéről és működéséről vallott nézetei azonban meglehetősen radikálisnak tűnhettek a kortársak szemében. Bárdos feltehetően 1933. december 8-án, az Ottokár Kultúrházban, a Cecília Kórus adventi estjén énekelte meg először a közönséget.¹¹² Állandó szokásává a közönségénekeltetés azonban csak 1939-1940 táján vált, amikor már a Dalos-egyesületek országos karnagyaként tevékenykedett, 1942-ben *Éneklő közönség* címmel írást is publikált a témáról a Magyar Dalban.¹¹³ A közönség bevonása a kórusba egyértelműen reprezentálta a húszas-harmincas évek egyik legfontosabb, az egész társadalmat érintő elképzelését, miszerint meg kell találni azokat a közösségi tevékenységeket, amelyekben a legkülönbözőbb társadalmi csoportokba tartozó emberek egyenrangú félként munkálkodhatnak együtt. Már a Bárdosnak oly fontos cserkészmozgalom is ezt az elvet érvényesítette,¹¹⁴ de hasonló

¹⁰⁹ JANKOVICH Ferenc: „Daloséletünk problémái”, *Magyar Szemle* XXIX/1–4 (1937. január–április) 355 (353–361); UÓ: „A karnagy-kérdésről”, *Magyar Dal* XLV/9 (1940. november 1.) 6–7.

¹¹⁰ N.N.: „Színházi konfetti”, *Budapesti Hírlap* LV/188 (1935. augusztus 20.) 13; N.N.: „Egyesült a Palestrina-kórus és a Cecilia-kórus”, *Népszava* LXIX/169 (1941. július 27.) 8.

¹¹¹ A kórus történetének csúcspontját az együttes 1939. áprilisi, nagyszerű külföldi turnéja jelentette. Az út április 25. és május 9. között zajlott le. BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 117–128. Lásd még N.N.: „Külföldi útra indul a Cecília Kórus”, *Esti Újság* IV/91 (1939. április 22.) 6; N.N.: „Hazatért külföldi diadalúttjáról a Cecília-kórus. Beszélgetés Bárdos Lajos karnaggal”, *Magyar Nemzet* II/109 (1939. május 13.) o.n.

¹¹² N.N.: „A városmajori egyházközség Oltárgyesülete”, *Nemzeti Újság* XV/280 (1933. december 10.); „Nagy meglepetésre Bárdos Lajos zeneakadémiai tanár, a Szent Cecília-kórus karnagya a hallgatóság felé fordult és felszólított mindenkit a «kollektivitásra». Ne ülünk ölbe tett kezekkel, hanem énekeljünk együtt az énekkarral... A legnagyobb lelkesedést váltotta ki ez a rögtönzés a jelenlévők között. Sorban gratuláltak a karmesternek, a kórus tagjainak, a plébánosnak, a rendező hölgyeknek, az emberek egymásnak...”

¹¹³ BÁRDOS Lajos: „Éneklő közönség”, *Magyar Dal* XLVII/1 (1942. január 1.) 3–4. Lásd a sajtó reakcióit a közönségénekeltetésre többek között: H.G. [HANVAY Géza]: „Bárdos Lajos megénekelte a közönséget”, *Új Magyarorszag* VI/281 (1939. december 12.) 6; N.N.: „Bárdos Lajos előadása”, *Uo.* VII/257 (1940. november 12.) 9.

¹¹⁴ BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 23–25, 68–72.

tendenciák mutatkoztak a Regnum Marianum működésében is,¹¹⁵ illetve Dienes Valéria Orkesztika Iskolájában is együtt léptek fel polgárok és arisztokraták, például a Szent Imre-misztériumot rendező Zichy Géza Lipót gróf két lánya, Sitta és Erzsébet.¹¹⁶

1941-ben Bárdos tizenkét pontban foglalta össze a kóruséneklés szerepét egy, a Kelet Népe folyóiratban megjelent, *Mai magyar ének és zene* című írásában; az itt megfogalmazott gondolatait több, ekkor tartott előadásában és a Magyar Dalban is meghirdette.¹¹⁷ A tizenkét pontban külön értelmezést társított ahhoz a gondolathoz, hogy a kórusban való éneklés „a szociális érzést növeli”, és hozzátette: „a méltóságos úr fia a kórusban egyenrangú a zsellér gyermekével.”¹¹⁸ A zsellérekre történő utalás nem lehetett független attól, hogy a tanulmány Móricz Zsigmond népi irányultságú folyóiratában jelent meg. A kóruséneklés társadalmi különbségeket megszüntető funkciójára utaló gondolatot pár hónappal korábban az Új Magyarság napilapnak adott interjújában Bárdos egészen más szereplőkkel fogalmazta meg: „Amellett [a kórus] szociális érdekű, mert az énekkaron belül eltűnnek a társadalmi korlátok, az altiszt együtt énekel a méltóságos főnökúrral. [...] A nemzettestvéri gondolatnak legjobban megfelelő művészi eszköze: az énekkar, a ma voltaképpen zenéje.”¹¹⁹

Az interjújában a „nemzettestvéri gondolat”-ra történő utalás minden bizonynyal nem Bárdos szóhasználatát tükrözi, hanem a háború folyamán egyre inkább jobbra tolódó napilap újságíróját, Hanvay Gézáét;¹²⁰ Bárdos egykorú írásaiban e kifejezéssel nem találkozunk. Pár hónappal korábban, egy Tóth Dénesnek adott interjújában például így fogalmazott: „a közös éneklés ledönti a társadalmi válaszfalakat és így elősegítője a szociálisabb, kiegyensúlyozottabb magyar társadalom kialakulásának.”¹²¹ Bárdos megfogalmazásából nagyon fontos kiemelni a „szociális”, azaz szociálisan érzékeny, szolidáris Magyarország eszményének hangsúlyozását; eszerint egy egészséges társadalom alapfeltétele

¹¹⁵ WILDMANN-MINORITS János: „Mi volt a «Regnum Marianum»? Beszélgetés dr. Giannone Egonnal”, *Katolikus Szemle* XXXVII/2 (1985) 175 (168–176). Giannone utal itt a cserkészlet szerepére is.

¹¹⁶ N.N.: „Mozdulatművészet a Szent Imre-ünnepségeken”, *Nemzeti Újság* XII/134 (1930. június 15.) 21; ARADI Zsolt: „Szent Imre-misztérium”, *Magyarság* XII/27 (1931. február 4.) 17.

¹¹⁷ BÁRDOS Lajos: „Mai magyar ének és zene”, *Kelet Népe* VII/13 (1941. július 15.) 3–5. A Kelet Népeben megjelent cikk tehát újraközlés volt. Ld. Uő: „Mai magyar ének és zene”, *Magyar Dal* XLV/6 (1940. augusztus 1.) 2. Itt csak a 12 pontot közölte Bárdos. A teljes szöveg különnyomatként megjelent a Magyar Kórus kiadásában is, 1940-ben. A 12 pontot megjelentette az Új Magyarság napilap is: N.N.: „A közös éneklés nemzetnevelő hatása”, *Új Magyarság* VII/180 (1940. augusztus 9.) 6.

¹¹⁸ BÁRDOS: „Mai magyar ének és zene” (ld. 117. jz.) 5.

¹¹⁹ HAVAY Géza [recte: Hanvay Géza]: „Beszélgetés Bárdos Lajossal az éneklő Magyarországról”, *Új Magyarság* VII/46 (1940. február 27.) 9.

¹²⁰ Hanvay Géza íróról igen kevés adat áll rendelkezésre. Az Új Magyarságon kívül rendszeres szerzője volt a Zene című folyóiratnak. Ő volt a librettistája annak az operaházi balettelőadásnak is, amely Liszt *Szerelmi álmok* című kompozícióját használta fel. SCHUSCHNY Aurél: „Liszt Ferenc: «Szerelmi álmok». Az Operaházban”, *Film Színház Irodalom* V/16 (1942. április 17.) o.n.

¹²¹ T.D. [TÓTH Dénes]: „A jugoszláv–magyar zenei kapcsolatok nagyszerű lehetőségeiről beszél Bárdos Lajos”, *Esti Újság* V/94 (1940. április 25.) 4.

a közösség tagjainak egymás iránti empátiája. Ezért is hirdette meg a Daloszövetség számára korábban elképzelhetetlen új koncepcióját, amely szerint a dalárversenyek helyét a dalosünnepeknek kell átvenniük, mivel „a magyarabb szellemű [társadalmi] megújulás” lehetőségét csak ez utóbbiak biztosítják, a versenyek ugyanis, kompetitív jellegük révén, inkább a széthúzást erősítik.¹²² A kóruséneklés mint a társadalmi egyenlőség és kölcsönösség megteremtésének lehetősége visszhangra talált munkatársai szűkebb körében is. Jankovich Ferenc, aki akkor még feltétlen híve volt Bárdos Lajosnak, e radikális koncepcióval kapcsolatban így fogalmazott: „a versenyzési kedv individuális céltudata természetesen távol áll a zene szociális örömétől s épp attól fosztja meg a dalosokat, ami a karéneklésnek s a zenének egyáltalán lényege: a zene szociális örömeiben való kölcsönös elmerüléstől, a lelki egyenlőség és harmónia felemelő érzésétől.”¹²³

Az együttműködő és szolidáris társadalom képén túlmenően a zeneszerző ekkori politikai orientációjáról kifejezetten sokat árul el az is, hogy írását a Kelet Népeben is megjelentette. Az ő összefoglalója előtt magának a főszerkesztőnek, Móricznak egy írása olvasható, utána pedig Veres Péter egy tanulmánya.¹²⁴ A Bárdos-írás pozicionálása mutatja, hogy 1941-re Bárdost a katolikus értelmiség reprezentatív, és a társadalom különféle köreiből ismert képviselőjeként tartotta számon a közélet. Mint láthattuk, 1939-ben a Magyar Dalosegyesületek országos karnagya lett, 1941 októberében pedig megválasztották az Országos Magyar Cecília Egyesület világi elnökének¹²⁵ és tagja volt az Irodalmi és Művészeti Tanácsnak is.¹²⁶ A Bárdos publikációs gyakorlatában különösnek ható megjelenés azonban időben egybe esik azzal a politikai fordulattal, amikor a politikai rendszerrel elégedetlen, különféle nézeteket valló értelmiségi csoportok kísérletet tettek a népfrontosodásra; ennek következtében a korábban egymással szembe helyezkedő keresztényszocialisták és népiek is egy platformra kerültek.¹²⁷

Bárdos érdeklődése a népi kultúra, azon belül is a népdal iránt azonban már ekkor sem volt újkeletű. *Százegegy magyar népdal* című válogatása a Cserkészszövetség kiadásában jelent meg 1929-ben. Bárdos elsődleges célja e kötet

¹²² „Bárdos Lajos beszél a «lassú haladásról»”, *Magyar Dal* XLVIII/1 (1942. január 1.) 1 (1–2).

¹²³ JANKOVICH (ld. 109. jz.) 357.

¹²⁴ MÓRICZ Zsigmond: „Gazdakör Székelyföldön”, *Kelet Népe* VII/13 (1941. július 15.) 1–3; VERES Péter: „Parasztság és magyar jelleg”, *Uo.* 6–7.

¹²⁵ A Nemzeti Újság a címlapján közölte a hírt, Bárdos fényképével együtt: XXIII/232 (1941. október 11.) 1. Brückner úgy fogalmaz, hogy Bárdos „világi társelnök” lett, jelezve, hogy az egyházi társelnök Hamvas Endre kanonok volt. BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 208. Az elnevezéseket nyilván nem használták a korban következetesen.

¹²⁶ N.N.: „Az Irodalmi és Művészeti Tanács tagjait kinevezték”, *Az Est* XXV/170 (1934. július 29.) 7. A Tanács elnöke ekkor Ugron Gábor, a három társelnök: Herczeg Ferenc Hubay Jenő és Zala György volt. Az alelnökök közé választották Dohnányi Ernőt, míg a tagok közé tartozott a muzsikuskok részéről: Demény Dezső, Geszler Ödön, Huszka Jenő, Isov Kálmán, Kodály Zoltán, Lányi Viktor, Papp Viktor, Senn Irén és Siklós Albert.

¹²⁷ GERGELY Jenő: „A kereszténydemokrácia Magyarországon”, *Múltunk* LII/3 (2007) 113–154. 131.

az volt, hogy a cserkészek mindennapi zenei repertoárjának az alapját a magyar népdal képezte.¹²⁸ Zeneszerzői műhelyében a húszas évek második felétől egyre nagyobb számban keletkeztek népdalfeldolgozások is gyermek- és vegyeskarra.¹²⁹ A harmincas évek közepétől rendszeresen tartott előadásokat különböző fórumokon a magyar népdalról: 1939-ben például a Hárshégyen, a cserkésztsztképző táborban,¹³⁰ 1940-ben pedig a pécsi kántorkurzuson.¹³¹ Igazán reprezentatív eseményeken is módja nyílt ismertetni a magyar népdalt és annak szerepét a kórusmozgalomban: 1941-ben például a május 4. és 11. között zajló Nemzeti Gyermekhét alkalmából a Magyar Művelődés Házában tartott ünnepi előadást *Magyar dal, magyar lélek* címen.¹³² A Kelet Népében megjelent tanulmányának egy változatát mondhatta el a Kolozsváron szervezett Éneklő Ifjúság hangversenyen, 1942. május 26-án.¹³³ Észak-Erdély visszacsatolását követően, 1940 őszén pedig azonnal nyílt levelet írt az erdélyi dalosegyesületeknek, amelyben egyenesen úgy fogalmazott: „a magyar énekkari munkának három alapja van: —(in memoriam Montecuccoli!)— 1. a népdal, 2. a népdal és 3. a népdal.”¹³⁴

Ez az írás, amelyet az alcím tanúsága szerint „munkaterv-félének” szánt, meglepő részletgazdagsággal bontja ki, milyen jelentőséget tulajdonított Bárdos 1940 táján a népdalnak, illetve milyen szerepet szánt neki a kórusmozgalomban. A népdal egyszerre az énektechnika alapja, a zenélés és zeneértés titkaiba bevezető „kalauz”, valamint a magyarok közösségének megtestesítője. Az egyszólamú népdalelsajátítást követően a kórusoknak népdalkánonokat kell énekelniük, amelyek „a polifónia szabad, testvéri levegőjét” hozzák el az énekeseknek. Ezekből a kánonokból bontakoznak ki a népdalkórusok, amelyeket a repertoár bővítés receptje nyomán a „népdal lelkéből fakadt új magyar kórusművek”-nek kell követniük. Csak mindezek gyakorlati befogadását követően válik esedékké a klasszikus szerzők műveinek megismerése. A népdal —ebben a kontextusban— egy olyan eszményi alakzat, amelynek többrétegű a jelentése és a funkciója. Nem tagadható azonban, hogy szinte semmiféle kapcsolatban nem áll azzal az eredeti környezettel, amelyben született, és amely Bartók, illetve

¹²⁸ BÁRDOS Lajos—MATHIA Károly—KARÁCSONY Sándor (szerk.): *101 magyar népdal*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest 1929. Lásd még: BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 56–59.

¹²⁹ Lásd ehhez Ittzés Mihály műjegyzékét, ITZÉS (ld. 1. jz.) 33–34.

¹³⁰ N.N.: „Bárdos Lajos előadása a hárshégyi cserkész táborban”, *Nemzeti Újság* XXI/195 (1939. augusztus 27.) 15.

¹³¹ N.N.: „Befejeződött a pécsi kántorkurzus”, *Pécsi Napló* XLIX/142 (1940. június 25.) 2.

¹³² N.N.: „Magyar dal a nemzeti gyermekhéten”, *Új Magyarság* VIII/92 (1941. április 24.) 6.

¹³³ N.N.: „Éneklő Ifjúság”, *Ellenzék* LXIII/117 (1942. május 26.) 5. Ugyanerről az eseményről Lakatos István is írt beszámolót: „A Kolozsvári Művészeti Hetek zenei eseményei”, *Pásztortűz* XXVIII/6 (1943. június 15.) 283.

¹³⁴ Raimondo Montecuccoli, a XVII. századi hadvezér szerint a háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz és pénz.

Kodály a paraszti mindennapok hitelességére épülő népdalideáljának az alapját képezte.¹³⁵

Bárdosnak a kóruséneklésről kialakított, a demokratizálást és abban a népdal szerepét szem előtt tartó koncepciójával kapcsolatban még egy mozzanatot érdemes kiemelni. Amikor 1941-ben, több hónapnyi egyeztetést követően a Cecília Kórus és a Vaszy Viktor kolozsvári kinevezése folytán karnagy nélkül maradt Palestrina Kórus Budapesti Kórus néven egyesült, Jemnitz Sándor a Kodály-kompozíciókat felvonultató bemutatkozó estről írva „tömegkórus”-ként jellemezte a nagylétszámú együttest.¹³⁶ A látványos művészeti tömegmozgások egyértelműen részét képezték Bárdos karnagyi tevékenységének, amit többek között az Éneklő Ifjúság mozgalom Margit-szigeti, illetve zeneakadémiai fellépései, a hangversenyeket záró közös éneklések is bizonyítanak.¹³⁷ Ám ezek a zenei tömegdemonstrációk minden kétséget kizáróan egy demokratikus alapokon nyugvó, új, szolidáris Magyarország megteremtésének vágyából születtek. Amikor 1945 áprilisában Jankovich Ferenc, akit a zeneszerző talán joggal láthatott menekülési útvonalat kereső, rettegő nyúlak, nyilvánosok, méltatlan vádakkal illette, Bárdos úgy érezhette, egész korábbi tevékenységének morális alapját, keresztényszocialista és demokrata eszményeit, modern zenei meggyőződéseit kérdőjelezték meg. Meglehet, *A nyúl éneke* kéziratára is csak Budapest ostroma után pár hónappal, május táján került a művet záró kettősvonal — „egyéni élményekről és elmélyülő hajlamairól mesélő” válaszként mindazoknak, akik nem maradtak hűek ifjúkoruk eszményeihez.

¹³⁵ Kodály úgy fogalmaz, hogy „Nem lehet produktív magyar zeneszerző, aki nem fogadta be és nem virágoztatta ki magában az élő zenei hagyományt”, KODÁLY Zoltán: „Néprajz és zenetörténet”, in Uő: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok II.* Közr.: Bónis Ferenc. Zene-műkiadó, Budapest 1974. 234 (225–234).

¹³⁶ N.N. [JEMNITZ Sándor]: „A Budapesti Kórus bemutatkozó Kodály-estje”, *Népszava* LXX/58 (1942. március 12.) 7.

¹³⁷ Az első Éneklő Ifjúság hangversenyre 1934. április 28-án került sor a Zeneakadémián, a hangversenyt záró közös éneklés már ekkor része volt a programnak. BRÜCKNER (ld. 3. jz.) 95.

ABSTRACT

The song of the rabbit (A nyúl éneke) or Lajos Bárdos and the political Catholicism in Hungary

Lajos Bárdos's (1899–1986) activity before 1945 is usually interpreted within the framework of Zoltán Kodály's concept for Singing Hungary. However, this study focuses primarily on showing how closely Bárdos was associated with the Christian Socialist movements of the 1920s and 1930s. In this way, the present writing reflects on Bárdos's relationship with key figures such as Ottokár Prohászka and Béla Bangha, while also presenting documents of the everyday life of church music. The study also points out that the creation of a socially sensitive Hungary stood at the heart of Bárdos's public activities.

1. *külső lektor/external referee*: Dr. Fejérdy András, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs, igazgatóhelyettes / András Fejérdy PhD, Research Centre for the Humanities, Institute of History, Senior Research Fellow, Deputy Director
2. *belső lektor/internal referee*: Dr. Déri Balázs / Balázs Déri PhD

Anna Dalos DSc (Hung. Dalos Anna) studied musicology at the Liszt Ferenc Academy of Music, Budapest. Winner of the 'Lendület Grant' of the Hungarian Academy of Sciences, she is head of the Archives and Research Group for 20th-21st Century Hungarian Music at the Institute for Musicology RCH. Her research is focused on 20th-century Hungarian music. Her recent monograph on Zoltán Kodály was published by the prestigious University of California Press in 2020. She became Doctor of Hungarian Academy of Sciences in 2021 with a monograph on the history of Hungarian composition between 1956 and 1989. (dalos.anna@abtk.hu)